

POGLED NA SVOJE DELO

SEBASTIJAN PREGELJ

Razmerje med dokumentarnostjo in fikcijo

V DELU COPRNICA POD GRADOM

Uvod

Serijska Zgodbe vojvodine Kranjske temelji na delu J. V. Valvasorja *Slava vojvodine Kranjske*, ki je izšlo leta 1689 v Nürnbergu, na kar nakazuje tudi njen naslov.

Janez Vajkard Valvasor se je rodil leta 1641 v Ljubljani, imel je 16 bratov in sester. Oče Jernej je bil glavni blagajnik kranjskih deželnih stanov in deželni odbornik. Po končani jezuitski gimnaziji se je Janez Vajkard, tako kot je bilo takrat v navadi med plemstvom, odpravil na potovanje v tujino. Prepotoval je velik del zahodne Evrope, stal pa je tudi na afriških tleh. Njegova potovanja so z manjšimi presledki trajala štirinajst let. Ko se je leta 1672 vrnil s potovanj, se je poročil z Ano Rozino Graffenweger in skupaj sta kupila gradove Bogenšperk, Črni potok in takrat že podrti Lihtenberk pod Bogenšperkom, vendar kupnine nikoli nista poravnala v celoti.

Valvasor ja na Bogenšperku živel med letoma 1672 in 1692. Tu je v naslednjih letih zrasla ena največjih knjižnic v našem prostoru, ki je vključevala pomembno zbirko grafičnih listov, prav tako je Valvasor imel tudi obsežne zbirke matematičnih, kartografskih in drugih instrumentov, starega denarja, arheoloških predmetov, rudnin in kamenin.

Za potrebe svojega monumentalnega dela *Slava vojvodine Kranjske* je Valvasor kar sam ustanovil grafično delavnico, bakroreznico in tiskarno za bakroreze. Okrog sebe je zbral domače in tuje risarje in bakrorezce, ki so na gradu na Valvasorjeve stroške ustvarjali in živeli vse do izida dela.

Ker so bili stroški obsežnih dejavnosti večji od prihodkov, temu pa je treba prišteti še neporavnane kupnine za gradove, je Valvasor leta 1689 začel odprodajati svoje posesti, kmalu je prodal knjižnico in nazadnje še Bogenšperk ter se leta 1692 z družino umaknil v meščansko hišo v Krškem, kjer je leto kasneje umrl v starosti 52 let.

Dogajanje Zgodbe vojvodine Kranjske je postavljeno v zadnje desetletje Valvasorjevega življenja (zbirka še nastaja). Osrednji prostor dogajanja je v prvem delu grad Bogenšperk z okolico, sicer pa se razteza vse od Limbarske gore, preko Litije, in v omembah do Višnje gore.

Glavni junak je prvoosebni pripovedovalec Martin, fant, ki je star nekaj več kot 13 let. Iz današnje perspektive bi rekli, da je še otrok, najstnik, a je treba upoštevati življenje v tistem času. Primer: Janez Vajkard Valvasor je bil ob svoji prvi poroki leta 1672 star 31 let, medtem ko je imela njegova žena Ana Rozina le 13 let. Prva hči iz drugega zakona, Katarina Frančiška se je poročila pri 16 letih, druga hči Regina Konstanca pa pri 15 letih. Iz tega lahko vidimo, da so otroci s prehodom

v najstniško obdobje praktično zakorakali v svet odraslih in se jih nikakor ni več obravnavalo kot otroke.

Ostale osebe na gradu so J. V. Valvasor, kuharica Breda in njena hči Katarina, ki je Martinova prijateljica in simpatija, tiskarski pomočnik Erazem, hlapec Vitoglav in logar Franc.

Samo v 1. delu se pojavi Neža, mlada ženska, osumljena čarovništva. Poleg pripisane škode, ki jo je povzročila sosedom, je dodaten dokaz njenega čarovništva dejstvo, da je uspela uiti iz železne kletke, ko so jo peljali na sojenje v Višnjo goro. Seveda pa dejstvo, da je bil stražar, ki mu je izmaknila ključke, pijan in je na straži zaspal, ni imelo posebne teže.

Poleg Neže so tu še Kačar, posebnež, ki pozna skrivnost, kako se zavarovati pred kajčim ugrizom, ter klateža Leopold in Ludvik, ki lovita pobeglo coprnico.

Zgodba vključuje poleg Valvasorja tudi druge resnične osebe. To so risar podob in zemljevidov Janez Koch, hrvaški pisatelj, pesnik, častnik, zgodovinar, jezikoslovec in publicist Pavel Ritter-Vitezović, pa tudi Valvasorjevi otroci in žena, vendar imajo vsi samo stranske vloge.

V drugem delu, ki se dogaja v Ljubljani, se pojavi zdravnik Marko Gerbec, ki je po študiju filozofije v Ljubljani študiral medicino na Dunaju, v Padovi in Bologni. Pridobil si je dva doktorata in se leta 1684 vrnil na Kranjsko. Veljal je za medicinsko avtoriteto; s svojimi znanstvenimi deli je močno vplival na razvoj medicine v srednji Evropi. Bil je tudi eden od ustanoviteljev Academie operosorum Labacensis v Ljubljani.

Pri pisanju sem se opiral na literaturo. V prvem delu so to bile knjige:

- J. V. Valvasor: *Slava vojvodine Kranjske*, MK
- Branko Reisp: *Janez Vajkard Valvasor*, MK, 1983
- Čarovnice: Lov na čarovnice v Sloveniji in po svetu, Mladina, 2021

Prepletanje dokumentarnosti in fikcije

Dokumentarnost in fikcija lahko v literarnih delih s prepletanjem ustvarita močan učinek:

- resnični dogodki in osebe se nas bolj dotaknejo,
- v zgodbah lahko opozorim na resnične osebe, o katerih vemo malo ali skoraj nič, pa so bile v svojem času izjemno pomembne (poleg Valvasorja npr. Gerbec),
- orišem lahko krajevne znamenitosti, ki so jih nekoč vsi poznali, ker pa se niso ohranile, so izginile tudi iz našega spomina (litijski turn, ljubljansko obzidje, stolp piskačev in mestna vrata v Ljubljani, če jih omenim samo nekaj),
- orišem lahko druge znamenitosti krajev in mest (npr. cehovsko razdeljena Ljubljana),
- fikcija lahko naredi zgodbo tekočo in dinamično.

Resnične osebe in dogodki mi pri pisanju Zgodb vojvodine Kranjske služijo kot osnova in navdih.

Dokumentarnost

Dokumentarnost lahko mlajšim bralcem pomaga pri učenju o resničnem svetu. Tak je bil že koncept Zgodb s konca kamene dobe, v katerih sem se opiral na sodobna arheološka dognanja. S tem namenom ima vsaka knjiga dodatek, v katerem so podrobnejše razlage. V primeru *Coprnice pod gradom* so dodatki Janez

Vajkard Valvasor, Slava vojvodine Kranjske, grad Bogenšperk, vera v čarovništvo in čarovniški proces. Za potrditev verodostojnosti navajam tudi ključne vire in literaturo, ki sem jih uporabil pri pisanju.

Po številnih obiskih šol ugotavljam, da jih napete zgodovinske zgodbe privlačijo in da takšna dela otrokom lahko pomagajo pri razumevanju zgodovinskih in kulturnih dogodkov ter njihovega pomena ter spodbujajo radovednost in zanimanje za branje, samostojno raziskovanje in učenje, ki se zgodi »mimogrede«. Prav tako je lahko knjiga odlično sredstvo za interdisciplinarno učenje.

Ker sem po osnovnih šolah do zdaj večinoma predstavljal Zgodbe s konca kamene dobe, bom navedel štiri primere, ko je knjiga služila za prepletanje različnih šolskih predmetov. V prvem primeru so osnovnošolci odšli na izlet na Ljubljansko barje, kjer so spoznavali značilnosti pokrajine ter s knjigo *Deček Brin na domačem kolišču* obogatili izlet z branjem in spoznavanjem zgodovine. V drugem primeru so najprej pri slovenskem jeziku prebrali knjigo, nato pa so pri likovnem pouku izdelovali makete kolišča. Tretji primer je predstava, ki so jo učenci na Waldorfski šoli pripravili na osnovi prvega dela Zgodb s konca kamene dobe. Četrty primer pa je kamišibaj, ki ga je pripravil, posnel in objavil na svojem YouTube kanalu Jurij Kajfež.

Poleg resničnih krajev, oseb in dogodkov sem se na nekaterih mestih *Coprnice pod gradom* z namenom, da bi ujel duh časa, a ne izumetničil besedila, opiral na dele izvirnega besedila in ga delno tudi vključil.

Primer: V enem od prizorov Valvasor v delavnici pred začetkom dela zbere može in jih nagovori. Tu sem uporabil Posvetilo z začetka knjige, v katerem pisec pove, s kakšnim namenom se je lotil ustvarjanja *Slave vojvodine Kranjske*: »Premilostni, milostni, ukazujoči in prespoštovani gospodje, kot je pošten rodoljub dolžan časti svoje domovine v vseh potrebnih primerih kri in življenje, ji je dolžan v prav nič manjši meri služiti s peresom, da v svetu pri vsaki priložnosti zaslovi. Ta čast, pravim, zavezuje ne le orožje, ki ga nosimo ob strani, ampak tudi tisto, ki ga nosimo za ušesom, namreč pero, če smo oboje vajeni sukati.«

V zgodbi pa sem zapisal tako: »Zato vam povem: tako kot sem za čast domovine dolžan prijeti za meč, sem ji dolžan služiti tudi s peresom!«

Fikcija

Skozi fikcijo izražam ter bralcem predstavljam nove (v mojem primeru stare) svetove in like. To se kaže skozi osebe in drobne, dnevne dogodke. Predstavljam jim družbena, kulturna in moralna vprašanja, saj lahko skozi fikcijo prikažem različne perspektive in ideje.

Prvi primer je Valvasorjev komentar, ko na poti proti domu z Martinom naletita na krvnega sodnika. Kot glas razsvetljenega razuma Martinu pojasni: »To je bil krvni sodnik Ignacij. Kamor stopi njegova noga, ostane madež. Njegov prihod ne pomeni nič dobrega. V glavnem se ukvarja s preganjanjem čarovnic. Medtem ko se jih navadni ljudje ogibamo, jih krvni sodnik išče. Iz vsake luknje jih skuša izbežati, pod vsakim kamnom najti. Ko jih enkrat dobi v roke, ne pozna milosti. Nobena se še ni rešila.«

Nasprotno je tiskarki pomočnik Erazem glas neukega ljudstva: »Vidiš, nobene dvoma ni, da je ženska čarovnica. Bog ve, če te ni začarala. Lahko je proti tebi prhnila črno muho, ki jo ima namesto srca. Lahko ti je vsadila bolezen. In mogoče

bolezen ne bo pokončala samo tebe, ampak vse nas. Ponoči ti bo roj muh zletel iz trebuha skozi usta in nas vse okužil.«

Na koncu Martin povzame: *»Če bi baron tako kot drugi verjel, da je ženska, ki so jo obtožili čarovništva, vešča, bi nesrečnica končala na garmadi. Če bi bilo Neži pomembno samo, da reši svojo kožo, za dekle pod drevesom pa bi ji bilo vseeno, Katarini ne bi bilo pomoči.*«

Na ta način lahko bralci pridobijo širši vpogled v svet in se seznaniijo z različnimi mnenji, hkrati razvijajo empatijo, saj lahko skozi zgodbe doživijo življenje in izkušnje likov, ki jih sicer ne bi mogli.

Poleg tega lahko spoznajo, da so njihove izkušnje na nek način podobne tistim, ki jih doživljajo liki v zgodbi (primer). Upam, da moji junaki, ki premagujejo ovire in se spopadajo z izzivi, spodbujajo mlade bralce, da se tudi sami soočijo s svojimi težavami in iščejo poti za reševanje le teh.

In da ne pozabim sestavine, ki je nepogrešljiva: branje jih mora vsaj malo zabavati.

Zaključek

Zgodbe vojvodine Kranjske nam skozi pripoved glavnega junaka, nekaj več kot 13-letnega Martina, prikazujejo življenje in delo Janeza Vajkarda Valvasorja, izjemnega raziskovalca, pisca in enega zadnjih polihistorjev, ter nam hkrati odstirajo vpogled v življenje tistega časa. Pri tem se opiram na Valvasorjevo monumentalno delo *Slava vojvodine Kranjske*. Zgodbe orisujejo družbeno ozračje in običaje 17. stoletja, ko se je na obzorju že svetlikalo razsvetljenstvo, v vlažnih, hladnih senčnih grapah pa so še vedno trohnele usedline srednjega veka.

V zgodbah se prepletata dokumentarnost in fikcija. Z dokumentarnostjo ponujajo vpogled v resnične osebe, kraje in dogodke tistega obdobja, hkrati pa fikcija omogoča, da se lažje povežemo z liki in njihovimi izkušnjami. Skozi Valvasorja, Martina in druge junake prikazujem različne perspektive ter – upam, da – mlade bralke in bralce spodbujam tudi k razmišljanju o moralnih in družbenih vprašanjih.